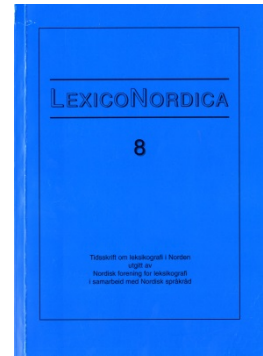

LexicoNordica

Titel: Grammatik och finsk-svenska ordböcker
Forfatter: Seija Tiisala
Kilde: LexicoNordica 8, 2001, s. 139-154
URL: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/lexn/issue/archive>

© LexicoNordica og forfatterne

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre LexicoNordica (1-16) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Seija Tiisala

Grammatik och finsk-svenska ordböcker

The framework of the discussion about the role of grammar in dictionaries changes continuously: new grammar theories open new models of analysis useful for lexicographers, the users' knowledge of grammar and need for explicit grammatical information in dictionaries vary, and new techniques make that information easily available. In this article the role of grammar in bilingual productive Finnish-Swedish dictionaries is discussed against the background of a few central, complicated and contrastively problematic issues in the Finnish grammar, in the area between morphology, syntax and pragmatics, difficult to catch in a user-friendly way within the normal dictionary framework.

1. Inledning

Grammatik i nordiska tvåspråkiga ordböcker är ett tema som relativt nyligen behandlats vid en konferens i Nordiska språksekretariatets regi. Orsaken till att temat tas upp här är att en hel del har skett under de gångna fem åren inom svensk grammatisk forskning och inom tvåspråkig finsk-svensk lexikografi; Svenska Akademiens grammatik (SAG) har utkommit, likaså den stora finsk-svenska ordboken (SFSO), för att nämna ett par exempel. Förutsättningarna för en diskussion kring frågan har med andra ord förändrats, framför allt tack vare tillgången till Svenska Akademiens grammatik, vilket också kommer till synes i den uppsjö av artiklar som publicerats i anknytning till SAG och som behandlat gränsdragningen mellan grammatik och lexikon.

2. Allmänt

Termerna *grammatik* och *lexikon* betecknar fenomen på två olika nivåer, på en abstrakt och på en konkret nivå. Mattias Agnesund skriver i sin artikel "Grammatiken som ordbok":

Grammatik och **lexikon** kan förstås på två sätt; antingen som abstrakta delar av språket eller som konkreta representationer av dessa abstraktioner. En grammatik är alltså ett system av regelbundenheter i ett språk **eller** en beskrivning av detta system [...] Ett lexikon är systemet av orden

i ett språk och deras inbördes relationer **eller** en bok, en **ordbok**, som beskriver detta system på ett mer eller mindre formellt sätt." (2000:1)

Inom den teoretiska språkvetenskapen är gränsdragningen mellan lexikon och grammatik ett centralt och ständigt återkommande tema. Den klassiska ståndpunkten representeras av t.ex. DiSciullo och Williams, som menar att lexikonet bara är ett lager för idiosynkratiskt material som man måste komma ihåg; det är ett fängelse för de element som står utanför lagen, regelbundenheten, som i sin tur representeras av grammatiken (citerat efter Mäkisalo 2000:578–579). Men begreppet lexikon är mycket mera komplext; lexikon i språkvetenskapen inbegriper olika processer, regler som traditionellt ofta placerats inom syntaxen (Mäkisalo 2000:579). Något som språkteoretikerna i alla fall har kunnat enas om är att det inte är möjligt att dra en skarp gräns mellan lexikon och syntax (grammatik) utan att man måste räkna med ett suddigt gränsområde.

Samma typ av diskussion gäller också för den mera konkreta språkbeskrivningsnivån. I sin recension av Svenska Akademiens grammatik skriver Elisabeth Engdahl och Kerstin Norén:

I ett levande språk som svenskan ser man ett tydligt samspel mellan produktiva grammatiska processer och ordförrådets uppbyggnad. Utifrån vår egen forskning i syntax respektive svensk lexikologi framstår det alltmer missvisande och otillräckligt att skilja grammatisk och lexikalisk beskrivning åt. Vi tror att det är mera fruktbart att se på förhållandet mellan grammatik och lexikon som ett kontinuum av produktiva mönster, via frekventa kollokationer till lexikaliserade betydelser. När man undersöker sitt eget modersmål kan det vara svårt att se detta kontinuum. En intressant infallsvinkel vore att göra en kontrastiv studie av kollokationer. (2000:192)

John Sinclair ifrågasätter också den klassiska dikotomin och frågar, om inte orsaken till att vi skapat den är att finna i de brister i undersökningsmetoder som förelåg innan vi hade tillgång till datorer och stora korpusar. Vi var tvungna, säger han, att hålla något konstant för att över huvud taget kunna observera variation (2001:324). Grammatiska regelbundenheter är skenbart lätta att observera (men i själva verket mycket mer abstrakta än vad första observationen ger vid handen), medan lexikala mönster (patterns) är svåra att observera: eftersom variationen är så stor är det svårt att se de återkommande mönstren. Lexikala kombinationer är normalt synliga bara vid vissa idiomatiska uttryck (2001:325). Korpusforskningen ger oss dock medel att bättre observera mångfalden och variationen och resultatet kan bli

"en mer komplex lexikal arkitektur" än den de nuvarande enkla ordböckerna representerar (2001:326).

Korpusforskningen kommer utan tvivel att ändra vår syn på ordböcker, men frågan är om vi har möjlighet att helt undvika den klassiska grammatiken, innan teorier av den typ Sinclair för fram har utmynnat i något mera konkret och användbart i lexikografiskt arbete. Sinclairs argument borde också granskas mot bakgrund av tvåspråkiga (produktiva) ordböcker och då i synnerhet ordböcker som gäller två strukturellt, typologiskt så olika språk som finska och svenska. Trots att den grammatiska terminologin inte är entydig och klar¹ och den grammatiska apparaturen inte så effektiv som grammatikerna tror (Sinclair 2001:333), ger den en gemensam referensram, med alla sina tillkortakommanden.

Inom lexikografin diskuterar man rätt ofta grammatikens roll i ordböcker; frågan är relevant både teoretiskt och framför allt praktiskt, för varje ordboksförfattare är tvungen att ta ställning till den i sitt arbete. En genomgång av tidskriftsserierna *Lexicographica* och *LexicoNordica* visar att frågan dyker upp med jämna mellanrum, vid konferenser, i artiklar, i monografier. Min avsikt är att först sammanfatta några aspekter i denna diskussion och att sedan övergå till att illustrera problematiken i ljuset av några kontrastiva exempel ur finsk-svensk och svensk-finsk grammatik.²

Bland de frågor som diskuteras kan man finna t.ex. följande: Skall man över huvud taget ha andra explicita grammatiska upplysningar än dem som gäller böjning och genus i ordböcker? Om svaret är jakande, hur mycket utrymme skall en explicit grammatikdel få? Var skall grammatiken placeras: i omtexten, som en del av ordartikeln eller i marginalen som t ex i *Collins Cobuild*? Vilket notationssätt är lämpligt? Hur kan man kombinera språk teori och användarvänlighet?³ Hur mycket intresse för grammatik och hur mycket grammatiska kunskaper kan man vänta sig av en genomsnittsanvändare?

År 1995 sammanfattar Henning Bergenholtz i sin konferensrapport den diskussion som förts kring temat grammatik och ordböcker sedan 1982 på följande sätt:

1. I de flesta ordböcker finns en mängd grammatiska upplysningar, men de är ofta mindre ändamålsenliga och kan till och med vara felaktiga.

¹ Sinclairs välfunna exempel är begreppen 'negativ' och 'positiv' (2001:335).

² I *LexicoNordica*2 har Ilse Cantell behandlat verbkonstruktioner och Nina Martola substantiv avledda av adjektiv och verb.

³ Herbst (1999).

2. En explicit ordboksgrammatik saknas för det mesta, och i den mån en sådan finns fattas tydliga länkar mellan den och grammatiken i ordboksartiklarna.
3. Motsägelser (Widersprüche) förekommer speciellt ofta vid grammatiska termer.
4. Viktiga grammatiska upplysningar saknas helt.
5. Den empiriska grundvalen för grammatiken (ordboksgrammatiken) är otillräcklig, vilket resulterar i grova fel i beskrivningen av grammatisk variation; ofta kommer man med icke-verifierade påståenden.⁴

Bergenholtz konstaterar också att alla språk saknar verkligt exakt deskriptiv grammatik och att man inte kan kräva empirisk forskning av lexicografer; deras roll är en annan.

Bergenholtz analys är fortfarande aktuell: situationen har inte förändrats dramatiskt. För svenskans och delvis också finskans vidkommande har dock vissa förändringar skett som möjliggör en ny, konkretare diskussion av förhållandet mellan ordbok och grammatik: Svenska Akademiens deskriptiva grammatik är färdig och ger – även om inte heller den är heltäckande – nya möjligheter till kontrastiv forskning, i synnerhet den dag då den stora finska deskriptiva grammatiken kommer ut. Likaså har man under arbetet med SFSO gjort stora framsteg med tanke på explicita grammatiska inslag.⁵

3. Användarna och grammatiken i ordböcker

Vikten av användarstudier i lexicografiskt arbete betonas av bl.a. Fuentes Morán (1997:254): vilken typ av användare ordboken är avsedd för är en aspekt som måste beaktas för att optimalt resultat skall nås också när det gäller val av grammatiskt material. Olika användarstudier visar att få läser ens ordbokens normala anvisningar och att än färre studerar grammatiska upplysningar. Jag har samma erfarenhet från universitetsundervisningen.⁶

Största delen av de användarstudier jag har kommit över har testat användningen av enspråkiga ordböcker, t ex av *Collins Cobuild*. I många fall gäller testen dock en enspråkig ordbok som används också

⁴ Bergenholtz anför som exempel variationen -s/-es i tysk genitivböjning.

⁵ En del av dem lät jag mina studenter testa på översättningstimmarna, och det var uppenbart att de hade nytta av dem; problemet är hur få användarna att utnyttja denna hjälp i dagligt arbete. Jfr också Martola (2001).

⁶ Representanterna för förlaget Van Dale hävdade i en diskussion kring frågan att ordboksanvändarna inte orkar läsa mera omfattande anvisningar än vad som ryms på insidan av pärmen.

av icke-modersmålstalande, varför de kan anses ha relevans i detta sammanhang. Hilary Nesi (2000) hänvisar t.ex. till en studie av Harvey och Yuill (1997), där forskarna konstaterar att användarna av *Cobuild* för det mesta struntar i de grammatiska upplysningarna i marginalen. Orsaken kan mera vara användarnas brist på intresse för grammatik än bristerna i själva formatet, sättet att ge de grammatiska upplysningarna.

Sannolikheten för att testen i finländska förhållanden skulle ge samma resultat är stor: intresset för grammatik i främmandespråksundervisningen har under de senaste åren inte varit speciellt stort. Tyngdpunkten i undervisningen, som betonar kommunikativitet, ligger inte på grammatiken, eftersom den ansetts vara en mindre viktig faktor i den kommunikativa akten. Dessutom ger de få timmar språklärare nuförtiden har till förfogande oftast inte ens möjligheter till en mera djupgående grammatikundervisning.

I modersmålsundervisningen har grammatiken spelat en lika liten roll, att döma av de svar som en universitetslärare får av studenterna efter att ha frågat dem när de senast läst modersmålsgrammatik eller ens hållit en grammatikbok i handen. Med andra ord: en universitetslärare får börja praktiskt taget från noll i sin grammatik- och översättningsundervisning. Detta gäller båda språkgrupperna i Finland. Bland de svenskspråkiga torde problemen vara ännu större på grund av att mängden tvåspråkiga ökar, likaså antalet rent finskspråkiga elever i svenskspråkiga skolor, med alla de följder för modersmålsundervisningen som detta medför.⁷ Det är sannolikt att också svenska modersmåls lärare och läroboksförfattare skulle ha nytta av pedagogiskt tillämpbara kontrastiva finsk-svenska studier.

En liknande problematik tas upp av Hilary Nesi. Eftersom ordboksartiklarna ger exempel som visar vad som är *möjligt*, inte vad som är *omöjligt*, vet användaren inte var gränserna för det acceptabla går. Ordboksanvändaren vill inte heller alla gånger använda de exempel som finns i ordboksartikeln som modell utan experimenterar fritt, säger Nesi. Om detta är fallet, tyder det på att

subjects were more concerned to express their own ideas than to achieve absolute accuracy. This attitude might reflect the influence of communicative language teaching, which may, in some of its manifestations, sacrifice accuracy in attempt to foster fluency and self-expression (2000:115).

Användarna kan också sakna, säger Nesi, inte bara explicita kunskaper i grammatik, utan också "language awareness", språkligt medvetande.

⁷ Problematiken tas upp bl.a. av Katarina von Numers i Språkbruk 2/2001.

Detta är, som jag ser det, den verklighet som både lärare och lexicografer måste leva med i dag, åtminstone i Finland: vi har nu stora avnämargrupper vars kunskaper i svensk grammatik är minimala men som trots det behöver och vill kommunicera på skriven svenska, översatt eller självproducerad. Toleranströskeln hos modersmålstalande i fråga om grammatiska fel kan vara högre vad gäller muntlig kommunikation, men den kan också överskridas. I skriftlig kommunikation är gränsen nådd ännu fortare. Med andra ord: om lexicografer vill ge effektiv hjälp, måste också frågan om grammatikens roll och de grammatiska upplysningarnas art och notationssätt tas under lupp och diskuteras grundligt, såväl på en mera teoretisk som på en praktisk, konkret nivå.

4. Vilken grammatik?

När vi diskuterar valet av grammatikmodell i tvåspråkigt lexicografiskt arbete måste vi beakta det faktum att vi saknar uttömmande beskrivningar av finska och svenska, gjorda utgående från samma grammatikmodell. Om vi accepterar eklekticism i teoretisk lingvistik här i Norden, har vi ännu större anledning att acceptera eklekticism i lexicografiskt inriktad språkforskning – i den mån den finns. Modellen blir då följande:

teoretisk språkforskning utgående från olika språkmodeller⁸ ---> kontrastiva jämförelser mellan de undersökta språken (på olika teoretiska nivåer) ---> pedagogisering/ lexicografisering av resultaten ---> praktisk lexicografi.

Forskningsvidan borde intimt samarbeta med översättare och lexicografer och dammsuga idéer till forskning från dem. Detta vore nyttigt för båda parterna; både översättning och lexicografiskt arbete avslöjar ofta luckor i vårt vetande som kanske aldrig hade kommit fram genom rent teoretiska funderingar och inte heller genom korpusforskning (Hannesdóttir 2001:9).

Systematisk kontrastiv finsk-svensk-finsk forskning borde sättas i gång redan innan vi får den stora deskriptiva grammatiken i finska. Förutsättningarna för arbetet har förbättrats avsevärt nu i och med att SAG har utkommit. Dessutom står stora korpusar i båda språken till vårt förfogande i dag och kan utnyttjas av kontrastiva forskare.

⁸ Här skall jag inte gå närmare in på olika relevanta grammatikmodeller (konstruktionsgrammatik, valensgrammatik, kognitiv grammatik osv.) som kan ge insikter som är nyttiga för en lexicograf.

5. Mängden av grammatik och notationssättet

Principen med *Extra Column* i Collins ordbok var att ordartiklarna skulle vara enkla, överskådliga och lättlästa, med så få koder som möjligt. Den extra kolumnen var optionell, användaren kunde studera den vid behov men kunde lika väl låta bli. Notationen kan trots relativ enkelhet i alla fall uppfattas som besvärlig (Nesi 2000:74) och avskräcker då åtminstone de användare som inte är grammatikintresserade. Men den princip som Collins *Cobuild* tillämpar är sund, oberoende av vad man anser om både notationssättet och mängden av grammatiska upplysningar i ordboken. Dessa borde i alla fall variera från en ordbokstyp till en annan och allt efter de behov och kunskaper som användargruppen kan förmodas ha.

Thomas Herbst (1999:229) påpekar hur svårt det är att kombinera deskriptiv exakthet och användarvänlighet i en ordbok i allmänhet, och när det gäller ordböcker med klart uttalad teoretisk basis i synnerhet. En svårighet är att en noggrann granskning av de syntaktiska kombinationer som ett enskilt ord kan ingå i ofta resulterar i en sådan mängd detaljkunskap att representationen av den på något vettigt sätt är svårt lexikografiskt och lika svårt grammatiskt. Därför måste en lexikograf komma med kompromisser där den syntaktiska forskningens precision måste underordnas lexikografins tydlighets- och tillgänglighetskrav (Herbst 1999:146).

6. Var skall grammatiken placeras?

I sin recension av SAG påpekar Elisabet Engdahl och Kerstin Norén att grammatiken med sitt omfattande ordregister delvis överbryggar gränsen mellan grammatik och lexikon och fortsätter:

Huvudsyftet är förstås att beskriva produktiva grammatiska fenomen men man ger ofta listor av ord som beter sig på ett likartat sätt i förhållande till någon regel i grammatiken. Detta är en stor fördel eftersom man inte kommer åt den sortens systematiska beteende från ett alfabetiskt organiserat lexikon. Ett rimligt önskemål är att beskrivningarna i grammatiken och lexikonet stämmer överens. Men här återstår, som Agnesund (2000) påpekar, en hel del innan terminologin i SAG och ordböckerna är harmoniserad. (2000:192.)

Tanken om en växelverkan och en överensstämmelse mellan grammatik och ordbok finns här, men frågan är om det räcker till att terminologin i ordböckerna anpassas efter den i SAG, i all synnerhet som SAG inte kan sägas vara särskilt lättillgänglig för den genomsnittliga ordboksanvändaren.

Henning Bergenholtz pläderade i sitt föredrag 1995 för en integrerad ordboksgrammatik som överensstämmer med ordboken och likaså för den klassiska tudelningen mellan grammatik och ordbok: det regelbundna skall placeras i ordboksgrammatiken och det oregelbundna i själva ordboken. Placeringsmöjligheterna är enligt honom följande:

- att integrera de grammatiska upplysningarna i ordboksartiklarna
- att placera grammatiken i speciella ramartiklar och/eller i ordboksgrammatiken
- att ha "grammatikfragment" i form av koder.

Omsorgsfulla användarstudier borde enligt min mening ligga till grund för det system som väljs för att maximalt resultat skall nås.

7. Konstruktioner, grammatik och tvåspråkiga ordböcker

Alla ordböcker innehåller explicita grammatiska upplysningar (genus, böjning osv.) och en hel del indirekta i form av lämpliga exempel. Frågan är hur man skall förfara när det gäller att utarbeta ordboksartiklar som innehåller konstruktioner⁹ av den typ, som har kallats *grammatiska kombinationer* och *grammatiska kollokationer* (Bahns 1996:18), oberoende av om det är fråga om enspråkiga eller tvåspråkiga ordböcker. Den explicita grammatikens roll är kanske ännu större i tvåspråkiga ordböcker än i de enspråkiga. Jag skall i det följande ta upp några konstruktioner i finskan som bäst belyser den explicita grammatikens roll och som enligt min mening kräver en annan typ av behandling än den de hittills har fått i finsk-svenska ordböcker.¹⁰

7.1. Satsmotsvarighet eller bisats?

⁹ "There is an ad hoc set of terms for multi-word units like idiom and cliché and saying and proverb, but all these are ill-defined terms..." (Sinclair 2001:325). Se också Bahns (1996:1–2).

¹⁰ Behovet av tvåspråkiga konstruktionsordböcker borde utredas; frågan kom upp i ett samtal med Erika Lyly, en av de medarbetare vid Språknämnden som arbetar på en förnyad version av *Svensk handordbok*.

Satsmotsvarigheter anses vara typiska för finskan, och de är också högfrekventa, till och med i relativt vardaglig stil. Det finns många olika typer av satsmotsvarighet i finska¹¹, och de representerar en glidande skala av satsaktighet beroende på verbformen i dem: satsmotsvarigheter med verbet i particip anses vara mer satsaktiga än infinitivkonstruktionerna, eftersom det finska verbets participformer kan uttrycka en enkel tempusskillnad (nutid – gången tid) och skillnad mellan aktiv och passiv och dessutom kan särskilja person med hjälp av possessivsuffix (Hakulinen & Karlsson 1979:224).

Det stora kontrastiva problemet är att det finns en uppsättning verb, ofta frekventa, som i finskan kan ta både satsmotsvarighet av olika typer och en bisats, vanligen en *att*-sats (*että*) eller en *hur*-sats (*miten, kuinka*). Motsvarande verb i svenskan kan i vissa fall ingå i samma typ av kombinationer som den finska ekvivalenten, men i andra fall är en satsmotsvarighet omöjlig i svenskan, eller också är den möjlig bara i vissa klart avgränsade fall. Ett delproblem är att det finns svenska verb som kan ta både *att*-sats och satsmotsvarighet men inte utan att betydelsen förändras. Här gäller Bolingers tes "A difference in form always spells a difference in meaning" (citerat efter Goldberg 1995:00¹²).

De oklara valmöjligheterna gör att fel här är vanliga i de finskspråkigas produktion och utgörs av övergeneraliseringar av typen

(1) **Då minns jag vara bara en liten människa (=minns jag att jag är).*

Silloin **muistan olevani** vain pieni ihminen.

(2) **Jag får sådant arbete som Gud vill mig arbeta i.*

Saan sellaista työtä jota Jumala haluaa minun tekevän.

Med andra ord: det finska och det svenska systemet överlappar delvis, men bara delvis. Eftersom ordböckerna inte redovisar explicit för vilka svenska verb som kan ta satsmotsvarighet¹³ är felmöjligheterna stora.

Den s.k. *referativa satsmotsvarigheten*¹⁴ får belysa problemet närmare. Dessa motsvarigheter förekommer bl.a. vid anföringsverb, och vi

¹¹ Se Ikola (1976).

¹² Fenomenet vill Goldberg kalla *Principle of No Synonymy of Grammatical Forms* (1995:3).

¹³ Detsamma gäller svensk-finska ordböcker som sällan noterar satsmotsvarighet som konstruktionsekvivalent på finska.

¹⁴ Här beskriven i starkt förenklad form; andra verb kan komma i fråga som huvudverb i den överordnade satsen (Ikola 1978:25–29).

har då följande möjligheter i finskan (alternativet med en *että*-sats har inkluderats):

- (3) *Hän sanoo menevänsä kotiin.*
 (Han säger gå (pres.part.+ poss.suff) hem.)
 Han säger sig gå hem.
- 4) *Hän sanoo, että hän menee kotiin.*
 Han säger att han går hem.
- (5) *Hän sanoo menneensä kotiin.*
 (Han säger gå (perf.part. + poss.suff.) hem.)
 Han säger sig ha gått hem.
- (6) *Hän sanoo, että hän on mennyt kotiin.*
 Han säger att han har gått hem.
- (7) *Minä sanon hänen menevän/menneen kotiin.*
 (Jag säger honom gå (part.pres./part.perf.) hem.)
- (8) *Minä sanon, että hän on mennyt kotiin.*
 Jag säger att han har gått hem.
- (9) *Hänen sanotaan menevän/menneen kotiin.*
 Han sägs gå/ha gått hem.
- (10) *Sanotaan, että hän menee/on mennyt kotiin.*
 Det sägs att han går/har gått hem.

Men med negation:

- (11) **Hän sanoo ei menneensä kotiin.*
 (Han säger inte gå(part.perf.+poss.suffix) hem.)
 Han säger sig inte ha gått hem.
- (12) *Hän sanoo, että hän ei ole mennyt kotiin.*
 Han säger att han inte har gått hem.
- (13) **Minä sanon hänen ei menevän/menneen kotiin.*
 (Jag säger honom inte gå (pres.part./perf.part.) hem.)
- (14) *Minä sanon, että hän ei mene/ole mennyt kotiin.*
 Jag säger att han inte går/ har gått hem.

Subjektet i satsförkortningarna representeras i exemplen (3) och (5) av possessivsuffixet *-nsa* i finska och av *sig* i svenska, och i dessa fall är

den överordnade satsens subjekt och den inbäddade satsens subjekt koreferenta; i exempelsatsen (7) representeras satsmotsvarighetens subjekt av ett NP i genitiv (*hänen*), subjekten är inte koreferenta och då är en satsmotsvarighet omöjlig på svenska. Exempelsatserna är aktivsatser. Men i sats (9) står den överordnade satsens predikat i passiv (*sanotaan*) med obestämt subjekt¹⁵, och subjekten i den överordnade och den inbäddade satsen är alltså inte koreferenta i finskan. I svenskan är de det, varför satsmotsvarighet är möjlig. Exempelsatserna (11) och (12) visar att satsmotsvarigheter inte kan negeras i finskan, medan de kan det i svenskan, om satsmotsvarighet över huvud taget är möjlig.

Här har bara det enklaste delområdet av problematiken berörts. Det hela kompliceras ytterligare av att det finns andra morfologiska möjligheter för det inbäddade verbets vidkommande (I infinitiv, *-ma/-mä*-konstruktioner, verbalsubstantiv) vid andra än anföringsverb i finskan. Ordboksartiklarna utesluter inte de omöjliga fallen, vilket skulle vara speciellt viktigt i detta sammanhang och dessutom relativt enkelt rent notationsmässigt sett, eftersom svenskans uttrycksmöjligheter här inte är så många och så komplicerade som i finskan. Problemet är att vi saknar en heltäckande kontrastiv beskrivning av variationsmöjligheterna.

En annan satsmotsvarighetstyp av intresse här är den s.k. *kvasonstruktionen* i finskan. I sin analys av konstruktionen tar Taru Salminen fram aspekter som är relevanta också för lexikografen, inte bara för språkteoretikern. Hon beskriver samtidigt en pågående grammatikaliseringprocess, kontextens framträdande roll i tolkningen av konstruktionen¹⁶, samspelet mellan den lexikala kontexten och de morfologiska elementen och modalitetsbetydelsens framväxt hos konstruktionen (2000: 200–203).

Kvasikonstruktionen har formen *olla* ('vara') i olika tempusformer+ huvudverb (nominaliserat): *olen kuule-vinani*, *olet kuule-vinasi*, *hän on kuule-vinaan* osv., med andra ord V+ part.pres.+*-na* (essiv)+poss.suffix. Ursprungligen kunde bara några få verb förekomma i konstruktionen, som i dag måste betraktas som en typologiskt avvikande verbform som används för att ange att något är/görs på låtsas eller att det fråga om inbillning, fantiserande, stoltserande, skrytande, nonchalans och ringaktning. Det är egentligen fråga om ett nytt modus som visar vilken talarens inställning till det sagda är (Salminen 2000:203). I språket kvarstår också, eventuellt från tidigare utvecklingskedan, fossiliserade,

¹⁵ Somliga anser att finskan inte har passiv i egentlig bemärkelse utan en 'fjärde person'; aktören/den agerande i passivsatser är en obestämd levande varelse.

¹⁶ Jfr Fillmore och hans *frame semantics* hos Goldberg (1995:25–30).

lexikaliserade fall av den här typen, såsom *olla olevinaan*, som placerats under eget lemma i SFSO.

Kvasikonstruktionen förekommer ofta i referat av en annan persons åsikter, ofta förstärkt av något annat referativt material, såsom tempus (perfekt eller pluskvamperfekt, modus (konditionalis) eller partikeln *muka* (Salminen 2000:131). Partikeln har samma semantiska funktion som kvasikonstruktionen:

(15)	<i>Onko</i>	<i>tämä</i>	<i>olevinaan</i>	<i>viiniä?</i>
(15b)	<i>Onko</i>	<i>tämä</i>	<i>muka</i>	<i>viiniä?</i>
	Skall det här vara/föreställa			vin?

Samma tanke uttrycks med olika kategorier i finskan och svenskan: i sv. har vi ett modalt hjälpverb, i fi. en ny form av modus eller en partikel. Vi rör oss inom ett område där kategorierna överlappar¹⁷ varandra, och frågan är: var hör uttryck av den här typen hemma i lexikografin? Skall de förklaras i en eventuell ordboksgrammatik eller skall de placeras under något lämpligt lemma i ordboken, och i så fall vilket? SFSO har placerat kvasikonstruktionen och andra jämförbara produktiva, semiproduktiva och fossiliserade konstruktioner under verbet *olla*, men lemmatiserat klart lexikaliserade fall. Problemet är att lösningen ofta resulterar i för omfattande och oöverskådliga ordartiklar. De suffixformade pragmatiska partiklarna i finska (*-kin, -pa, -han* osv.), som ofta har modal funktion, är också problematiska för en lexikograf som inte kan placera dem i en ordboksgrammatik: de kräver en hel del kontext innan deras funktioner och betydelser blir klara.

7.2. Particip och rumslighet

Ytterligare att par problemområden kan nämnas här som är svåra att behandla på ett koncist sätt i en ordbok och som därför skulle kräva tillgång till grammatiska upplysningar, nämligen participen i finska och uttrycken för rumslighet.

Praktiskt taget alla finska verb kan bilda fyra participformer: presens particip (particip I) och particip perfekt (particip II), båda i aktiv och i passiv. Det svenska participsystemet har – i jämförelse med det finska – morfologiska luckor: perfekt particip kan inte bildas av alla svenska verb, presens particip har inte passiv (en frekvent form i fi.), presens particip kan inte bildas till reflexiva verb eller deponens med bibehållen

¹⁷ Överlappningen är speciellt synlig inom området *modus och modalitet*.

betydelse (*förbättra sig, förbättras, hoppas*), medan de finska ekvivalenterna ofta förekommer i particip. Ett exempel på detta är *parantuva*, som ofta i de finskspråkigas produktion återges med *förbättrande* (vilket på finska motsvaras av *parantava*). SFSO har löst problemet genom att ha ett exempel under uppslagsordet *parantua*: *vaikeasti parantuva sairaus* 'en svårbotad sjukdom', vilket visar att presens particip åtminstone i detta fall skall få perfekt particip som motsvarighet i svenska. Ett annat exempel, taget på måfå, är *kehittyä* 'utvecklas' vars presens particip *kehittyvä* är frekvent i finskan. Under uppslagsordet *kehittyä* i SFSO finns inte formen; formen *utvecklande* finns under lemmat *kehittävä*, men detta räcker inte till för ordboks-användaren som indikation att formen inte kan återge semantiken hos ändelsen *-s*. Information av den här typen skulle kunna placeras i ordboksgrammatiken (i SFSO under översättningsmodellerna). En del presens particip i finskan – såsom också i svenskan – är på väg att bli eller har redan blivit helt lexikaliserade: t.ex. *ymmärrettävä* 'förståelig, begriplig', *jännittävä* 'spännande', och det är naturligt att båda har lemmatiserats i SFSO.

Att finna ekvivalenta uttryck för rumslighet i svenska är inte lätt, eftersom representationen av sättet att se världen på i finskan och svenskan skiljer sig från varandra på djupet. Här är det verkligen fråga om "kulturspezifische Phänomen" (Baunebjerg-Hansen 1990) och lexikala luckor, inte bara när det gäller bruket av vanliga lokalkasusformer utan också, och kanske i synnerhet, i fall av val av preposition som motsvarighet för finskans lokalpostpositioner av typen *ulkopuoolella, ulkopuoelle, ulkopuoelta* ('på utsidan, till utsidan, från utsidan'):

(16) *Tarton ulkopuoelta tulevat opiskelijat*

*Studenter som kommer utanför Tartu

maksavat korkeampaa lukukausimaksua.

betalar en högre terminsavgift.

I SFSO har man gjort mycket för att fylla den här luckan, men helt har man inte lyckats, därför att inga heltäckande kontrastiva studier finns. Dessutom är en uttömmande behandling ytterst kontextkrävande. Problematiken borde kunna hänvisas till en ordboksgrammatik, eftersom det inte enbart är frågan om lexikal variation utan om uttryck som kan analyseras på en principiell nivå.

För det första måste de finska uttrycken, som ser enpropositionella ut, oftast analyseras i två propositioner, innan en översättning till svenska är möjlig:

(17) *Tulkaa pois sieltä oven takaa!*

Satsen betyder att någon står bakom dörren (takana), den talande vet det och uppmanar vederbörande att komma fram (takaa). I några äldre ordböcker kunde man finna översättningar som

(18) **Kom fram bakifrån dörren!*

För det andra måste man veta att man i de fall där rumsuttrycket kan ha ett enpropositionellt uttryck som ekvivalent i svenska oftast måste välja helt andra lexikala uttryck än det som man skulle kunna vänta sig. Ett par exempel ur SFSO:

(19) *seinän takaa kuului ääniä*
det hördes ljud från grannens / från lägenheten intill / från rummet intill

(20) *nimimerkin takaa paljastui kirjailija NN*
det visade sig vara författaren NN som dolde sig bakom pseudonymen

8. Sammanfattning

Trots att det finns många fler problematiska fall än de som tagits upp i det föregående är finskans och svenskans kulturella universum¹⁸ så lika att det underlättar det lexikografiska arbetet, men å andra sidan är de strukturella olikheterna så stora att grammatiska upplysningar behövs i någon form. Och om min pessimistiska syn på grammatikkunskaperna och attityderna till dem är korrekt, är grammatiska upplysningar i anslutning till en tvåspråkig ordbok absolut nödvändiga. Notationssättet och omfånget och placeringen måste avgöras från fall till fall, beroende på användargruppen, användningsområdet och ordbokens omfång.

En särskild ordboksgrammatik, eventuellt en separat volym, skulle kunna vara lösningen, för om all den behövliga informationen placeras under ett och samma lemma blir artiklarna så svåröverskådliga att t.o.m. avancerade användare tröttnar och ger upp. Likaså torde tiden vara mogen för en separat tvåspråkig konstruktionsordbok. I form av hypertexter borde ett paket bestående av en traditionell (kanske något avskalad) ordbok + ordboksgrammatik + konstruktionsordbok med korshänvisningar vara möjligt att åstadkomma redan nu.

¹⁸ Kåre Nilssons term. Sinclairs välfunna exempel är begreppen 'negativ' och 'positiv' (2001:335).

Det bästa tillvägagångssättet är inte helt lätt i praktiken. Var finns de som silar fram och på ett vettigt sätt kombinerar den information som nu finns tillgänglig i artiklar, monografier, akademigrammatiken? Var finns de som sorterar ut vad som är möjligt och viktigt eller obligatoriskt att placera i ordboksgrammatiken och vad som skall utelämnas av olika skäl, om t.ex. "vanlig grammatik" bedöms som tillräcklig? Var finns de som håller kontakt med översättare och översättningslärare och på det sättet får tips om vad som ytterligare borde undersökas?

Litteratur

- Agnesund, Mattias 2000: Grammatiken som ordbok. Lexikologiska perspektiv på Svenska Akademiens grammatik. I: Engdahl, Elisabet och Kerstin Norén (red.) *Att använda SAG. 29 uppsatser om Svenska Akademiens grammatik*. MISS 33. Göteborg, 1–14.
- Bahns, Jens 1996: *Kollokationen als lexikographisches Problem. Eine Analyse allgemeiner und spezieller Lernerwörterbücher des Englischen*. Lexicographica. Series Maior 74. Tübingen.
- Baunebjerg Hansen, Gitte 1990: *Artikelstruktur im zweisprachigen Wörterbuch. Überlegungen zur Darbietung von Übersetzungsäquivalenten im Wörterbuchartikel*. Lexicographica. Series Maior 35. Tübingen.
- Bergenholtz, Henning 1995: Grammatik in bilingualen Wörterbüchern. Bericht über ein Symposium in Kopenhagen am 18./19. Februar 1995. I: *Lexicographica* 11, 252–258.
- Cantell, Ilse 1995. Målspråkets verbkonstruktioner i en tvåspråkig produktionsordbok. I: *LexicoNordica* 2, 19–31.
- Engdahl, Elisabet och Kerstin Norén (red.) 2000: *Att använda SAG. 29 uppsatser om Svenska Akademiens grammatik*. MISS 33. Göteborg.
- Engdahl, Elisabet och Norén, Kerstin 2000: Svenska Akademiens grammatik – en resurs för forskning och undervisning. I: *Språk och Stil* (ny följd) 10, 165–196.
- Fuentes Morán, María Teresa 1997: *Gramática en la lexicografía bilingüe. Morfología y sintaxis en diccionarios español-aleman desde el punto de vista del germanohablante*. Lexicographica. Series Maior 81. Tübingen.
- Gellerstam, Martin et al. (red.) 2001: *Nordiska studier i lexikografi 5. Rapport från Konferens om lexikografi i Norden. Göteborg 27–29 maj 1999*. Studier utgivna av Nordiska föreningen för lexikografi 6. Göteborg.

- Goldberg, Adele E. 1995: *Constructions. A Construction Grammar Approach to Argument Structure*. Chicago.
- Hakulinen, Auli och Fred Karlsson 1978: *Nykysuomen lauseoppia*. Helsinki.
- Hannesdóttir, Anna Helga 2001: Funktioner som försvann: det kontrastiva perspektivet i äldre svensk lexikografi. I: *Nordiska studier i lexikografi 5*. Göteborg, 3–17.
- Herbst, Thomas 1999: Designing an English Valency Dictionary: combining linguistic theory and user-friendliness. I: Herbst, Thomas och Kerstin Popp (eds.): *The Perfect Learners' Dictionary*. Lexicographica. Series Maior 95. Tübingen.
- Ikola, Osmo 1976: *Lauseenvastikeoppia*. Tietolipas 76. 2. painos. Helsinki.
- Martola, Nina 1995: Substantiv avledda av adjektiv och verb – en jämförelse mellan några ordböcker med finska som modersmål. I: *LexicoNordica 2*, 89–108.
- Martola, Nina 2001: Översättningsmodeller i en ordbok? En liten användarundersökning. I: *Nordiska studier i lexikografi 5*. Göteborg, 217–235.
- Mäkisalo, Jukka 2000: Miten yhdyssanat ovat leksikon ja kieliopin rajapinnalla? I: *Virittäjä*. 4/2000. Helsinki, 576–579.
- Nesi, Hilary 2000: *The Use and Abuse of EFL dictionaries*. Lexicographica. Series Maior 98. Tübingen.
- v. Numers, Katarina 2001: Att känna sig finlandssvensk men inte kunna uttrycka sig på svenska. I: *Språkbruk 2*, 8–11.
- Salminen, Taru 2000. *Morfologiasta moniäänisyyteen. Suomen kielen kvasirakenteen merkitys, käyttö ja kehitys*. Helsinki.
- Sinclair, John 2001: Lexical Grammar. I: Gellerstam, Martin et al. (red.): *Nordiska studier i lexikografi 5*. Göteborg, 323–343.

Ordböcker

- Collins Cobuild. English Language Dictionary*. 1987. London and Glasgow.
- SFSO = *Suuri suomi-ruotsi sanakirja. Stora finsk-svenska ordboken 1–2*. 1997. Helsinki.